

Eka Tchkoidze (Tbilisi)

Ο Όρος “Ελληνας/Ελλάδα” στα Γεωργιανά Αγιολογικά Κείμενα του 11^{ου} Αιώνα και η Επικρατούσα Ιστορική Πραγματικότητα της Εποχής

Μαζί με την ευρύτερη περιοχή του Καυκάσου και κυρίως με τις άλλες νοτιοκαυκάσες χώρες, η Γεωργία πάντα ήταν στρατηγικής και πολιτικής σημασίας για το Βυζάντιο. Το κοινό θρησκευτικό στοιχείο ήταν σημαντικός συνδεδετικός κρίκος μεταξύ τους. Παρ’ όλο αυτό οι σχέσεις τους δεν ήταν πάντα σταθερές. Μερικές φορές σύμμαχοι (ειδικά κατά τη διάρκεια των αραβικών εισβολών τον 9^ο αι.) και μερικές φορές αντίπαλοι (τον 11^ο αι.), το Βυζάντιο και η Γεωργία συνυπήρχαν στη διάρκεια της χιλιετούς ύπαρξης της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Ο ενδέκατος αιώνας παραδόξως, ήταν ταυτόχρονα η καλύτερη και η χειρότερη περίοδος των σχέσεων των δύο χωρών. Για αυτό εστιάζω την προσοχή μου στην εποχή αυτή. Κατά περιεργο τρόπο είναι ο αιώνας που κυριολεκτικά τα έχει όλα: αφ’ ενός μεν τον διπλωματικό διχασμό που ξεκίνησε τον 10^ο αι. και αποκορυφώθηκε το 1021 καταλήγοντας σε ένοπλη σύγκρουση.¹ Αφ’ ετέρου δε οι πιο σημαντικοί βυζαντινογεωργιανοί διπλωματικοί γάμοι συνέβησαν την περίοδο αυτή: το 1032 ο Γεωργιανός βασιλιάς Bagrat Δ’ νυμφεύτηκε την ανιψιά του Βυζαντινού αυτοκράτορα Ρωμανού Γ’ (1028-1034), την Ελένη Αργυρή· τη δεκαετία του 1060 η Μάρθα, που μετονομάστηκε Μαρία, θυγατέρα του προαναφερόμενου Bagrat Δ’ νυμφεύτηκε τον Μιχαήλ Δούκα, αργότερα τον Μιχαήλ Ζ’ (1071-1078).² Η μοναδική επίσης περίπτωση όταν μια Γεωργιανή έγινε και μάλιστα δύο φορές αυτοκράτειρα του Βυζαντίου.

¹ Η μοναδική περίπτωση όταν οι βυζαντινογεωργιανές πολιτικές διαφορές κατέληξαν σε πόλεμο.

² Βλ. λεπτομέρειες Παναγοπούλου Α. Γ., Οι διπλωματικοί γάμοι στο Βυζάντιο (6^{ος}-12^{ος} αι.), Αθήνα 2006, 199-205.

Την εξεταζόμενη περίοδο ένα ακόμα γεγονός σημάδεψε σημαντικά την εξέλιξη του γεωργιανού πολιτιστικού και κατ' επέκταση, πολιτικού βίου. Αναφέρομαι στην ίδρυση της Μονής Ιβήρων το 983 που κατά κοινή ομολογία αποτελεί ορόσημο στις σχέσεις Βυζαντίου-Γεωργίας, δεδομένου ότι κυρίως στις πρώτες 3-4 δεκαετίες επηρέασε και, σε ορισμένο βαθμό, καθόρισε ακόμα και τις πολιτικές σχέσεις των δύο χωρών. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί εύκολα αν θυμηθούμε υπό ποιες συνθήκες εγκαταστάθηκαν οι Γεωργιανοί μοναχοί στο Άγιον Όρος. Οι εκτεταμένες αραβικές επιδρομές στην Παλαιστίνη τον 9^ο-10^ο αι. έδωσαν την ώθηση να μεταφερθεί το κέντρο του γεωργιανού μοναχισμού του εξωτερικού στον Άθωνα. Η Μονή Ιβήρων λοιπόν έγινε η πηγή οποιασδήποτε πνευματικής και θρησκευτικής καινοτομίας για τη Γεωργία. Ένα από τα πιο αξιοσημείωτα αποτελέσματα της προσπάθειας αυτής ήταν η “βυζαντινοποίηση” της γεωργιανής λειτουργίας.³ Η επίδραση που άσκησε η Μονή στην περαιτέρω πορεία της Γεωργιανής Ορθόδοξου Εκκλησίας και του γεωργιανού πολιτισμού⁴ ήταν τόσο αισθητή που μετά τον 11^ο αι. είναι δύσκολο να κατανοήσουμε τον γεωργιανό χριστιανισμό χωρίς τη Μονή Ιβήρων.⁵ Εξάλλου, και οι ιδρυτές της είχαν ένα πολύ ξεκάθαρο σχέδιο και “αποστολή” για την Μονή: να ανεβάσουν το έθνος και την Εκκλησία των Γεωργιανών στο πολιτιστικό επίπεδο των σύγχρονων Βυζαντινών· ένας στόχος ομολογουμένως αρκετά φιλόδοξος.⁶

Σχεδόν αμέσως μετά την ίδρυσή της, η Ιβήρων έγινε μία από τις καλά οργανωμένες και οικονομικά ισχυρές μονές του Άθωνα. Η δημοφιλής της βιβλιοθήκη πρέπει να εμφανίστηκε στα πρώτα χρόνια. Τα βιβλία και τα χειρόγραφα ήταν μέρος των άμεσων αναγκών και προτεραιοτήτων της Μονής. Ο ιδρυτής της, ο πρώην στρατηγός Tornike είχε αναλάβει τον εφοδιασμό της βιβλιοθήκης η οποία διαμορφώθηκε σύμφωνα με τα επιστημονικά του ενδιαφέροντα. Ο ρόλος που έπαιξαν οι μοναχοί της Ιβήρων στη διάσωση της μεσαιωνικής γεωργιανής και ελληνικής λογοτεχνίας

³ Taft R. F., *Mount Athos: A Late Chapter in the History of the Byzantine Rite*, *Dumbarton Oaks Papers (DOP)*, 42, 1988, 184. Από τον συγγραφέα χρησιμοποιείται πολύ χαρακτηριστική φράση: “The Byzantinization of Georgian Liturgy”. Βλ. λεπτομέρειες για τη λειτουργική πορεία της Εκκλησίας της Γεωργίας πριν και μετά την ίδρυση της Μονής Ιβήρων M. van Esbroeck, *Eglise georgienne des origines au Moyen Age*, *Bedi Kartlisa*, 40, 1982, 195-96.

⁴ Grdzeldze T., *Georgian Monks on Mount Athos, Two Eleventh-Century Lives of the Hegoumeni of Iviron*, μετάφραση, εισαγωγή, σχόλια στα αγγλικά, London 2009, 11.

⁵ Taft R. F., *Mount Athos: A Late Chapter in the History of the Byzantine Rite*, 185. Βλ. επίσης, Grdzeldze T., *Georgian Monks on Mount Athos*, Bennett & Bloom 2009, 49-50.

⁶ Grdzeldze T., *Georgian Monks on Mount Athos*, 22.

νομίζω πως δεν χρειάζεται περαιτέρω συζήτηση.⁷ Η αφοσίωση στην πνευματική εργασία ήταν μια από τις βασικές προτεραιότητες της Μονής. Εδώ όχι μόνο μεταφράστηκαν και σώθηκαν πολλά έξοχα κείμενα/χειρόγραφα⁸ αλλά επίσης συγγράφηκαν μερικά σημαντικά πρωτότυπα αγιολογικά έργα, τα οποία θα εξεταστούν στην παρούσα μελέτη.

Επιβάλλεται να σημειωθεί εξ αρχής πως στις μεσαιωνικές γεωργιανές πηγές το Βυζάντιο αναφέρεται ως *βερζσθβζο Saberdzneti*,⁹ ο κάτοικός του ως *βερζσθβζο Berdzeni* (η σημερινή έννοια της λέξης είναι Έλληνας/Ελληνίδα). Έτσι, Έλληνας είναι ο κάτοικος και της αρχαίας Ελλάδας και του Βυζαντίου.¹⁰

Δεν θα ασχοληθώ καθόλου με την ετυμολογία των λέξεων *saberdzneti/berdzeni*.¹¹ Πέρα από τη χρήση του συγκεκριμένου όρου, έχει πολύ περισσότερο ενδιαφέρον να δει κανείς το πλαίσιο στο οποίο χρησιμοποιείται. Για αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία να μελετηθούν τα κείμενα που συγγράφηκαν στην ίδια την αυτοκρατορία από τους συγγραφείς μη-Ελληνες/μη-Βυζαντινούς. Θα εξεταστεί επίσης το πώς αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους οι συγγραφείς αυτοί μέσα στο σύνολο της βυζαντινής οικουμένης.

Ο συγγραφέας ενός από τα δύο λεγόμενα αθωνικά κείμενα¹² είναι ο Γεώργιος Αγιορείτης, δέκατος ηγούμενος της Ιβήρων στα χρόνια 1044-1056. Γνωστός λόγιος μετέφρασε κάθε είδος εκκλησιαστικά κείμενα από τα ελληνικά στα γεωργιανά. Το εν λόγω έργο του τιτλοφορείται ως *βιοσθβζο ως θροσθβζοσ βροσθβζοσ βροσθβζοσ ως θροσθβζοσ* (*Βίος και πολιτεία των οσίων πατρών ημών του Ιωάννου και του Ευθυμίου*) που συνέγραψε στα χρόνια 1042-1044, λίγο πριν γίνει δηλαδή ηγούμενος. Πρόκειται

⁷ Βλ. λεπτομέρειες Peradze G., *An Account of the Georgian Monks and Monasteries in Palestine as Revealed in the Writings of Non-Georgian Pilgrims*, *Georgica* 1, 4-5, 1937, 181-237.

⁸ Να σημειωθεί πως τα πρώτα βιβλία που διασώζονται στην Ιβήρων μεταφράστηκαν από τα ελληνικά στα γεωργιανά προτού ακόμα ιδρυθεί επίσημα το μοναστήρι.

⁹ Με τον ίδιο όρο αναφέρεται και η αρχαία Ελλάδα και το κράτος του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

¹⁰ Στις γεωργιανές πηγές, αν και σπάνια, και ο όρος *Ρώμη* απαντά ως συνώνυμο του Βυζαντίου και ο Ρωμαίος ως συνώνυμο του Βυζαντινού. Βλ. λεπτομέρειες Tchkoïdze E., Ένας Γεωργιανός προσκυνητής στον Βυζαντινό κόσμο του 9^{ου} αιώνα: ο Άγιος Ιλαρίων ο Γεωργιανός, Αθήνα 2011, 38-39. Κάτι που θα διαπιστωθεί και στην παρούσα μελέτη αναφέροντας κάποια παραδείγματα εξ αυτών.

¹¹ Εξάλλου, δεν υπάρχει καινούρια προσέγγιση στους όρους αυτούς. Κατά κοινή ομολογία η λέξη *berdzeni* (= Έλληνας στα γεωργιανά) και κατ' επέκταση *saberdzneti* (= Ελλάδα) προέρχεται από τη γεωργιανή λέξη *βερζσθβζο* (*brdzeni* = σοφός).

¹² Αναφέρονται *αθωνικά* συμβατικά δεδομένου ότι το Άγιον Όρος είναι ο τόπος της συγγραφής τους.

για ένα από τα σημαντικότερα κείμενα της μεσαιωνικής γεωργιανής γραμματείας γιατί, συν τοις άλλοις, ξεφεύγει σημαντικά από τα αγιολογικά πρότυπα και υιοθετεί πολύ έντονα τα πρότυπα σύμφωνα με τα οποία συγγράφονταν τα χρονικά. Αντικατοπτρίζει με σαφήνεια την επικρατούσα πραγματικότητα και περιγράφει με εξαιρετική ακρίβεια ορισμένα ιστορικά γεγονότα που έλαβαν χώρα εκείνη την περίοδο και είχαν άμεση ή έμμεση σχέση με τη Μονή Ιβήρων. Επιπρόσθετα, είναι σημαντική πηγή για τη μελέτη των τοπωνυμίων γενικότερα.

Ο δεύτερος επικαλούμενος αθωνικός Βίος είναι ο Βίος του ίδιου του Γεωργίου Αγιορείτη, του συγγραφέα του πρώτου δηλαδή, που γράφτηκε από τον στενό μαθητή του Γεώργιο Μτσιρε (μικρό) ιερομόναχο λίγα χρόνια μετά τον θάνατο του πρωταγωνιστή (1065). Το έργο τιτλοφορείται ως *გბორება და ძველწიგნება წიგნობა და ხეჭადობა მადობა ხეჩდობა ზოგნება დოსწიბორეობა* (Βίος και πολιτεία του αγίου και μακαρίου πατρός ημών Γεωργίου του Αγιορείτου). Και οι δύο Βιοι καλύπτουν μεγάλο χρονικό διάστημα ξεκινώντας από την εποχή του Νικηφόρου Β' του Φωκά (963-969) στον *Βίο του Ιωάννου και του Ευθυμίου* καταλήγοντας στη βασιλεία του Κωνσταντίνου Γ' Δούκα (1059-1067). Για αυτό μαζί με τα έγγραφα της Μονής αποτελούν μοναδικές πηγές για τη μελέτη της Ιβήρων αυτής της εκατονταετίας.¹³

Στα υπό εξέταση κείμενα εκτός από τους όρους Έλληνας/Ελλάδα αναφέρονται άλλοι όροι/τοπωνύμια που αξίζουν να γίνουν αντικείμενο ειδικής μελέτης: *ბაბილონი/Περσία*¹⁴ – έτσι αναφέρεται το χαλιφάτο των Αράβων · *აფθობა/Ανατολή*¹⁵ – αναφέρεται ως συνώνυμο της Γεωργίας για τους Γεωργιανούς μοναχούς του Άθωνα, δηλαδή η ονομασία προέρχεται από συγκεκριμένη τοποθεσία, όπου διαμένουν οι συγκεκριμένοι άνθρωποι. Για τους Γεωργιανούς του Αγίου Όρους η πατρίδα τους βρίσκεται ανατολικά από την Κωνσταντινούπολη. Αναφέροντάς την ως *Ανατολή* δεν είναι καθόλου υποτιμητικό και έχει περισσότερο γεωπολιτική βαρύτητα παρά γεωγραφική.¹⁶ Και οι Αρμένιοι αναφέρονται στη χώρα τους με τον ίδιο όρο, δηλαδή Ανατολή.¹⁷ Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στον *Βίο του Ιωάννη και του Ευθυμίου* έχουμε επίσης την πρώτη χρήση

¹³ Lefort J., Oikonomides N., Papachryssanthou D., Kravari V., Metreveli H., I, Paris 1985, 3-91.

¹⁴ *Βίος του Ιωάννου και του Ευθυμίου*, στο I. Abuladze I., Μνημεία αρχαίας γεωργιανής αγιολογικής λογοτεχνίας, τ. 2^{ος} (11^{ος}-14^{ος} αι.), Τιφλίδα 1967, 48 (στα γεωργιανά).

¹⁵ *Βίος του Ιωάννου και του Ευθυμίου*, 49.16, 98.23. *Βίος του Γεωργίου Αργιορείτου*, στο Abuladze I., 1967, 193; 219; 223; 241.

¹⁶ Grdzeldidze T., 2009, 12.

¹⁷ Арутюнова-Фиданян В., К вопросу о термине “Восток” в конце X-XI вв., Византийские очерки, Москва 1982, 114-147.

του σημερινού ονόματος της Γεωργίας στα γεωργιανά სპარσველო/saqartvelo.¹⁸

Ο όρος *Ελληνας* την πρώτη φορά χρησιμοποιείται σε σχέση με τον Βυζαντινό αυτοκράτορα (κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται για τον Ιωάννη τον Τσιμισκή (971-976), πιθανολογούμε γιατί το όνομα δεν αναφέρεται: “την περίοδο εκείνη ο βασιλιάς των Ελλήνων παρέδωσε τις Άνω Χώρες στον Δαβίδ Κουροπαλάτη” („მას ჟამსა შობა ზერძეხთა მუჟყმან ზერძეხი ქუყყანბო დავით კურაპალატსა მოცხდა“).¹⁹ Στο ίδιο κείμενο η πρώτη χρήση του όρου *Ελλάδα* γίνεται όταν ο Γεωργιανός ηγεμόνας του Νότιου Τάο, ο Δαβίδ Γ΄ (961-1001) αποφασίζει να παράσχει βοήθεια στη Μακεδονική δυναστεία προκειμένου να κατασταλεί η ανταρσία του Βάρδα του Σκληρού που έπληξε την αυτοκρατορία για δύο ολόκληρα χρόνια (976-978): “αποφάσιον [στη γεωργιανή αυλή] να στείλουν στρατό στην Ελλάδα” („განზრახვა ქმნეს, რაჲთა ლაშქარბო წარმგზავნეს საბერძნეთს“).²⁰

Πρέπει να σημειώσουμε πως Βυζαντινός αυτοκράτορας στις γεωργιανές πηγές αναφέρεται ως *მეფე ზერძეხთა მეფე ბერძენთა* (βασιλιάς των Ελλήνων), δεδομένου ότι στα γεωργιανά δεν υπάρχει αντίστοιχη λέξη για την απόδοση της έννοιας *αυτοκράτορας*.²¹ Η σύγχρονη γεωργιανή γλώσσα έχει δανειστεί τον όρο *იმპერატორი* *imperator-i* από τα λατινικά. Στα μεσαιωνικά γεωργιανά κείμενα η λέξη *αυτοκράτορας* αποδίδεται πάντα ως *მეფე მეფე* (=βασιλιάς). Ο ίδιος όρος ισχύει και για τον Γεωργιανό βασιλιά. Κάτι που σημαίνει πως ορολογικά τουλάχιστον για τους Γεωργιανούς συγγραφείς δεν υπήρχε καμία διαφορά ανάμεσα στον Βυζαντινό αυτοκράτορα και τον Γεωργιανό βασιλιά.

Προτού αναφέρω άλλα ενδεικτικά παραδείγματα των όρων Έλληνας/Ελλάδα, αξίζει να σημειωθεί πως για τους ίδιους τους Βυζαντινούς το θέμα του αυτοπροσδιορισμού ήταν ύψιστης σημασίας. Έτσι λοιπόν πολιτισμική και εθνική αντιπαράθεση των μη-Ελλήνων στο Βυζάντιο και η επικράτηση του Ελληνισμού στην αυτοκρατορική ορθόδοξη εκκλησία²² –

¹⁸ *Βίος του Ιωάννου και του Ευθυμίου*, 95.5; 95.6.

¹⁹ *Βίος του Ιωάννου και του Ευθυμίου*, 43. Πρόκειται για τις περιοχές στη Μικρά Ασία. Σαν γεωγραφικός προσδιορισμός είναι πρωτότυπος γιατί θα μπορούσε να αναφέρονται ως βόρειες χώρες, ή βόρειες περιοχές της αυτοκρατορίας.

²⁰ *Βίος του Ιωάννου και του Ευθυμίου*, 43.

²¹ *αυτοκράτορας* *ოვრობაზრუნველი* είναι επίθετο και δεν χρησιμοποιείται ως ουσιαστικό.

²² Σύμφωνα με τον γνωστό ερευνητή J. Meyendorff, τα δύο στοιχεία καθόρισαν τη βυζαντινή θρησκευτική σκέψη: συνέχεια (continuity) και συνέπεια (consistency). Ένα τρίτο στοιχείο ήταν η απόρριψη της όποιας “καινοτομίας”. Meyendorff J., *Continuities and Discontinuities in Byzantine Religious Thought*, DOP, 47, 1993, 69.

είναι τα χαρακτηριστικά που επικράτησαν στο Βυζάντιο κατά τον 5^ο και τον 6^ο αιώνα.²³ Ωστόσο, πολύ αργότερα το ζήτημα της αντιπαράθεσης των Ελλήνων/Βυζαντινών με τους μη-Ελληνες/μη-Βυζαντινούς επανήλθε στο προσκήνιο στα μοναστήρια του Αγίου Όρους και μάλιστα πολύ έντονα. Στο πλαίσιο αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία το γεγονός ότι οι Γεωργιανοί, οι μόνοι την εποχή εκείνη μη-Ελληνες, αναφέρονται από τους συγγραφείς ως “εμείς” και οι Έλληνες ως “εσείς”. Στον *Bio του Γεωργίου του Αγιορείτου* ο πρωταγωνιστής στη συνάντηση με τον Βυζαντινό αυτοκράτορα λέγει: “Αν και μας βλέπετε ως αδαείς και ελαφρούς θεωρώντας τον εαυτό σας σοφούς και βαρείς, υπήρχε περίοδος όταν στην Ελλάδα είχε εξαφανιστεί η ορθοδοξία” („რომელნი ეგე ჩუენ უმეცრად და სუბუჟად გუხედავთ და თავნი თქუენნი ბრძენ და მძიმე გოგოფიან, იყო ჟამი, რომელ ყოველსა საბერძნეთსა შინა მართლმადიდებლობა არა იპოვებოდა“).²⁴ Στο σημείο αυτό οι προσωπικές αντωνυμίες “εμείς” και “εσείς” συνοδεύονται με πολλή χαρακτηριστικά επίθετα (που είναι αντώνυμα “εμείς – αδαείς και ελαφροί” – “εσείς – σοφοί και βαρείς”). Κάτι που σημαίνει ότι οι Γεωργιανοί μοναχοί ένιωθαν τη διαφοροποίηση που υπήρχε ανάμεσα σε αυτούς ως Γεωργιανούς/μη-Βυζαντινούς και τους ντόπιους Βυζαντινούς/Έλληνες οι οποίοι τους αντιμετώπιζαν με έντονη έπαρση και αλαζονεία.²⁵ Αξιοσημείωτο είναι το ότι αυτή η διαφοροποίηση/αντιπαράθεση που εκφράζεται με προσωπική αντωνυμία στον πληθυντικό “εμείς” και “εσείς” απαντά μόνο σε αυτά τα δύο υπό εξέταση κείμενα, κάτι που δεν είναι καθόλου τυχαίο.

Το περιβάλλον στις ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας ήταν πολυεθνικό και πολυγλωσσικό. Το ίδιο ίσχυε και για τα μοναστήρια στις περιοχές αυτές (για παράδειγμα, στους Αγίους Τόπους, στο Σινά, κοντά στην Αντιόχεια, κ.ο.κ.). Σε ένα τέτοιο περιβάλλον λοιπόν λογικό ήταν που οι Γεωργιανοί μοναχοί δεν αισθάνονταν καμία δυσφορία και ούτε αντιλαμβάνονταν τη διαφορετικότητά τους τόσο έντονα. Για κάτι τέτοιο χρειαζόταν ένα περιβάλλον εχθρικό και επιθετικό.²⁶ Στον Άθωνα πριν την ίδρυση της σέρβικης Μονής Χιλανδαρίου (1198), δηλαδή για δύο ολόκλη-

²³ Meyendorff J., 1993, 71.

²⁴ *Βίος του Γεωργίου του Αγιορείτου*, 217.

²⁵ Για το πώς ξεκίνησε αυτή η διαμάχη, ποιες αιτίες είχε, πώς εξελίχθηκε και πώς κατέληξε – έχουν γραφτεί πλήθος άρθρων και μονογραφιών. Δεν θα αναφερθούμε καθόλου στα θέματα αυτά καθώς πρόκειται για ένα περίπλοκο ζήτημα που δεν μπορεί να αναλυθεί στο πλαίσιο ενός άρθρου ούτε με επιγραμματικές αναφορές. Βλ. ενδεικτικά *Actes d'Iviron*, I, 3-91, που έχει ήδη αναφερθεί.

²⁶ Makharashvili S., Ο σταυρός της Αγίας Νινώ και το θέμα της Γεωργίας ως κληρονομιά της Θεοτόκου στο *Βίος της Αγίας Νινώ* και η μεταστροφή του Κάρτλι, Τιφλίδα 2009, 210 (στα γεωργιανά).

ρους αιώνες, οι Γεωργιανοί ήταν οι μόνοι μη-Ελληνες/μη-Βυζαντινοί.²⁷ Είναι προφανές ότι αυτή η “μοναξιά” τούς προκαλούσε δυσφορία ήδη στα πρώτα χρόνια, στη διάρκεια της ηγουμενίας του Ιωάννη (983-1005), παρά το ισχυρό κύρος του σε όλο τον Άθωνα και την αυτοκρατορική αυλή.²⁸ Βέβαια, όσο ζούσε ο Ιωάννης δεν θα τολμούσε κανένας να αντιπαρατεθεί μαζί του ανοιχτά αλλά είναι εμφανές ότι υπήρχε μια υποβόσκουσα αντίθεση. Αυτό αποδεικνύεται με το επεισόδιο σχετικά με την άφιξη των Αμαλφινών μοναχών στο Άγιον Όρος. Σύμφωνα με τον *Βίο του Ιωάννη και του Ευθυμίου* οι Γεωργιανοί κατέβαλαν την κάθε δυνατή προσπάθεια προκειμένου να βοηθήσουν τους Λατίνους να εγκατασταθούν στον Άθωνα. Να σημειωθεί πως το εν λόγω κείμενο είναι η μόνη πηγή²⁹ της περιόδου που μαρτυρεί την ίδρυση της μονής των Αμαλφινών στον Άθωνα και για αυτό η πληροφορία του γεωργιανού Βίου είναι εξαιρετικά σημαντική.

Στο σχετικό επεισόδιο ο Ιωάννης, ο πρώτος ηγούμενος της Ιβήρων, απευθυνόμενος στον Λέοντα, ο οποίος αναφέρεται ως αδελφός του Δούκα του Beneventum, λέγει χαρακτηριστικά: “και εμείς ξένοι είμαστε και εσύ ξένος είσαι” („ჩვენც უცხოც ვართ და შენც უცხო ხარ“).³⁰ Στη συνέχεια ο συγγραφέας αναφέρει πως οι Γεωργιανοί “δυσκολεύτηκαν αλλά τους [Λατίνους] έπεισαν να μείνουν μαζί στη Μονή” („ძლივ დაარწმუნეს, რამეთუ ვნება, რაჟამცა ერთგან ოცნეს მხნასტერსა მობა“). Επιπρόσθετα, τους υποσχέθηκαν να τους αγοράσουν τα κτήματα στον Άθωνα” („ჩვენ ჯოგოდით ადგოლო“) και να τους παρέχουν την όποια πρακτική βοήθεια („ყოვლითავე სავჭროსა შეგეწოდეთ“). Φυσικά τέτοιος ζήλος των Γεωργιανών να συμβάλουν στην εγκατάσταση των Λατίνων (δηλ. μη-Ελλήνων/μη-Βυζαντινών) στο Άγιον Όρος δεν ήταν αποτέλεσμα μόνο της χριστιανικής αγάπης. Χωρίς αμφιβολία οι Γεωργιανοί δεν ήθελαν να είναι μόνοι και οι μόνοι ξένοι στο Όρος.³¹

²⁷ Βέβαια, υπήρχαν και οι Λατίνοι μοναχοί για τους οποίους θα μιλήσουμε παρακάτω λεπτομερώς, αλλά αυτή ήταν μια πολύ μικρή αδελφότητα που θα ήταν δύσκολο να μπορέσει να “σπάσει τον πάγο” της μοναξιάς των Γεωργιανών στον Άθωνα.

²⁸ Tchkoïdze E., *The Notion of Chosen People in Georgian Hagiography*, Kadmos, Journal of Studies of Humanities, 2, 2010, 8 (στα γεωργιανά και τα αγγλικά).

²⁹ Κανένα αθωνικό έγγραφο δεν αναφέρεται στα πρώτα χρόνια της παρουσίας των Αμαλφινών.

³⁰ *Βίος του Ιωάννου και του Ευθυμίου*, 65. Βέβαια, το ότι στον Άθωνα δημιουργείται η αδελφότητα της Αγίας Μαρίας (abbey of St. Mary) την περίοδο που οι σχέσεις ανάμεσα στις Εκκλησίες Ρώμης-Κωνσταντινούπολης είναι κάτι παραπάνω από παρακμάζουσες, δείχνει την προσπάθεια της μοναστικής αλληλεγγύης υπερβαίνοντας την αποξένωση ανάμεσα στη Δύση και την Ανατολή, Grdzeliidze T., *Georgian Monks on Mount Athos*, 43.

³¹ Tchkoïdze E., 2010, 8. Η παρουσία των Αμαλφινών στον Άθωνα κράτησε μέχρι το τέλος του 13^{ου} αιώνα. Η άφιξη των Γεωργιανών και των Ιταλών στο Άγιον Όρος

Το υπό εξέταση επεισόδιο είναι το μοναδικό στη μεσαιωνική γεωργιανή γραμματεία όπου γίνεται η σαφής αντιπαράθεση της Ανατολικής και της Δυτικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας με τους αντίστοιχους όρους (“η χώρα της Ρώμης και της Ελλάδας”): “όσο ακόμα ζούσε ο πατέρας Ιωάννης, ήρθε ένας μοναχός από τη χώρα της Ρώμης, άνδρας φημισμένος με τις αρετές του, τις οποίες μαρτυρούσαν η χώρα της Ρώμης και της Ελλάδας, αδελφός του Δούκα του Βενεβέντος [= Beneventum], ευγενής στην καταγωγή” („ვიდრე მამა იოვანე ცოცხალ იყო, მოვიხმევიდა მონაზონი ჰრომისა ქუეყანისა, კაცი განთქმული სათნოებათა, რომლისა სათნოებათა წამებდა ქუეყანა ჰრომისა და საბერძნეთისა, მამა ვენევენტოს დუკისა, წარხიბებული ნათესავით“).³²

Στον *Βίο του Γεωργίου του Αγιορείτου* έχει ιδιαίτερη σημασία το σημείο όπου ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Θ' ο Μονομάχος (1044-1055) θέτει το εξής ζήτημα στον Γεώργιο τον Αγιορείτη: “θέλω να είμαι γνώστης όλων [των παραμέτρων] των Ελλήνων και των Ρωμαίων” („მეცხადავს, რასთა ყოველსა მეცხიერ ვოყო ბერძნთა და ჰრომთას“).³³ Ενδιαφέρεται δηλαδή για τις εκκλησιαστικές/δογματικές διαφορές που είχαν ήδη ξεσπάσει ανάμεσα στις Εκκλησίες της Κωνσταντινούπολης και της Ρώμης και χρησιμοποιεί τους όρους *Έλληνες* και *Ρωμαίοι* για τους οπαδούς των αντίστοιχων Εκκλησιών. Στο χωρίο αυτό λοιπόν ο όρος *Έλληνας* αποκτάει πιο ευρεία σημασία και από “Βυζαντινός” γίνεται συνώνυμο του “ορθόδοξου”, δηλαδή πέρα από τον γεωγραφικό, πολιτιστικό και πολιτιστικό γίνεται και θρησκευτικός.

Από άποψη της χρήσης αντωνυμιών “εμείς” και “εσείς” ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το επεισόδιο που αναφέρεται στον *Βίο του Γεωργίου Αγιορείτου* και περιγράφει τη συνάντηση του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Γ' Δούκα (1059-1067) με τον Γεώργιο. Αυτή η συνάντηση πρέπει να έγινε περίπου το 1059-1060.³⁴ Ο Κωνσταντίνος τον σύστησε στους παρευρισκομένους που αποτελείτο από “ευγενείς και υψηλά ιστάμενους, Ρωμαίους³⁵ και Αρμενίους” („ოდოდებულდი და წარხიბებული, ჰრომდი და სომეხი“)³⁶ με τα εξής λόγια: “αν και είναι γεωργιανής καταγωγής, κατά τα άλλα

αποδεικνύει τη γεωγραφική επέκταση της πνευματικότητας του Άθωνα. Morris R., *Where did the Early Athosite Monks Come from, The Monastic Magnet: The Roads to and from Mount Athos*, R. Gothóni-G. Speake (eds.), Oxford-New York 2008, 33.

³² *Βίος του Ιωάννου και του Εθθυμίου*, 65.

³³ *Βίος του Γεωργίου του Αγιορείτου*, 237.

³⁴ Tchkoïdze E., 2010, 9.

³⁵ Όπως βλέπουμε και στο σημείο αυτό ο όρος *Ρωμαίος* αναφέρεται ως συνώνυμο του *Βυζαντινού*.

³⁶ *Βίος του Γεωργίου του Αγιορείτου*, 178.

είναι φορέας δικού μας ήθους” („დაღვანოთ ნათესავით ქართველი არს, ხოლო ყოვლითურთ წესი ზუეხი ჰმობიეს“).³⁷ Στη συνάντηση αυτή η πρώτη ερώτηση του αυτοκράτορα αφορά στις τυχόν θρησκευτικές διαφορές μεταξύ Ελλήνων-Γεωργιανών θέτοντας την εξής ερώτηση: “διαφέρει καθόλου η δική σας θρησκεία από την τέλεια και αλάνθαστη θρησκεία των Ελλήνων”; („ოუ არს რაჲ განყოფილებაჲ სარწმუნოებისა თქუენისაჲ სრულსა მას და უცხოთმელსა სარწმუნოებასა ბერძენთასა თანა?“).³⁸ Σε αυτό το σημείο ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι γίνεται ο θρησκευτικός προσδιορισμός με γνώμονα την εθνική καταγωγή. Ο αυτοκράτορας θέλει να μάθει τις διαφορές ανάμεσα στη θρησκεία των συμπατριωτών του Γεωργίου Αγιορείτου (“της δικής σας [θρησκείας]”) και των Ελλήνων. Ο Γεώργιος ακολουθεί την ίδια γραμμή και επειδή ο ίδιος είναι Γεωργιανός στην επακόλουθη πρόταση χρησιμοποιεί την έκφραση με προσωπική αντωνυμία: “η ορθή πίστη του γένους ημών” („სარწმუნოებაჲ მართალი ნათესავისა ზუენისაჲ“).³⁹ Στη συζήτηση αυτή ο Γεώργιος αναφέρθηκε στις αιτίες που προκάλεσαν κάποιες παραποιήσεις σε ορισμένα δογματικού χαρακτήρα συγγράμματα τα οποία μεταφράστηκαν πριν την ίδρυση της Ιβήρων από διάφορους Γεωργιανούς λογίους. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Γεώργιος το χρεώνει στην απόσταση: “δεδομένου ότι η χώρα μας ήταν μακριά από τη χώρα της Ελλάδας, είχαν φυτρώσει σπέρματα κακίας ανάμεσά μας, σπέρματα αισχρά των Αρμενίων” („გარნა ქუეყანაჲ ზუეხი შორს იყო ქუეყანისაგან საბერძნეთისა და ვითარცა თესლნი არა წმიდანი

³⁷ *Βίος του Γεωργίου του Αγιορείτου*, 177. Το ότι ο Γεώργιος, “γεωργιανής καταγωγής” μεν, αλλά ισάξιος των Ελλήνων, αναφέρεται πολλές φορές στο κείμενο. Στη συνάντησή του με τον Πατριάρχη Αντιοχείας Θεοδόσιο (1057-1059) όταν τον ακούσει ο τελευταίος, λέγει χαρακτηριστικά: “είσαι γεωργιανής καταγωγής αλλά κατά τα άλλα και με τη μόρφωσή σου είσαι εντελώς Έλληνας” („ნათესავით ქართველი ხარ, სხვისთა კულა ყოვლისთა სწავლულეობითა სრულიად ბერძენი ხარ“), *Βίος του Γεωργίου του Αγιορείτου*, 151). Στην ίδια συνάντηση ο πατριάρχης τον χαρακτηρίζει: “είσαι γεωργιανής καταγωγής αλλά με τη μόρφωση και με τις γνώσεις ισάξιος με μας” („ნათესავით ქართველი ხარ, ხოლო სწავლულეობითა და მეცნიერებითა ზუენივე სწორი ხარ“, *Βίος του Γεωργίου του Αγιορείτου*, 153). Από αυτά τα μερικά παραδείγματα είναι εμφανές πως τον 11^ο αι. η ορθοδοξία, η καλή γνώση ελληνικών και η άρτια μόρφωση ήταν τα “συστατικά” εκείνα που χρειαζόταν ο κάθε μη-Βυζαντινός για να θεωρηθεί από την άρχουσα τάξη ισάξιος των Βυζαντινών. Βλ. Λειτομέριες, Tchkoizde E., 2010, 10.

³⁸ *Βίος του Γεωργίου του Αγιορείτου*, 178.

³⁹ Το ότι στον Βίο αυτό χρησιμοποιείται το “εμείς” με τη γενική εθνική έννοια και εννοούνται όλοι οι εθνικά Γεωργιανοί, είναι εντελώς καινούρια φάση της εθνικής αυτοσυνείδησης και αυτοπροδιορισμού των Γεωργιανών. Chkhartishvili M., Informative Value of Georgian Hagiographical Sources for Study of Ethnicity, On Georgian Identity and Culture, Nine International Presentations, Tbilisi 2009, 38.

Յորոճի Բլաշկայի և Դադիանի օգնությամբ Նոբելյան օրոշի տեղում նստեցան՝):⁴⁰ Եπειδή το Βυζάντιο, δηλαδή το κέντρο της ορθής (= δοξοφυσικής) πίστης ήταν μακριά από τη Γεωργία, η τελευταία επηρεάστηκε σημαντικά από τους πιο κοντινούς γείτονές της που ήταν οι Αρμένιοι.⁴¹ Σε αυτό το σημείο αναφέρονται τα δύο τοπωνύμια Βυζάντιο/Γεωργία με δύο διαφορετικούς τρόπους: “η χώρα μας” (= Γεωργία) και “η χώρα της Ελλάδας” (= Βυζάντιο). Έτσι, ο Γεώργιος επισήμανε ότι η πατρίδα του δεν είχε να αντιμετωπίσει μόνο τους εξωτερικούς κινδύνους από διάφορες και συνεχείς εισβολές ξένων κατακτητών αλλά και έναν δογματικό και κατ’επέκταση, ιδεολογικό πόλεμο που υφίσταντο κυρίως πριν την ίδρυση της Μονής Ιβήρων από τη γειτονική Αρμενία.

Σε όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις οι όροι Έλληνας/Ελλάδα αναφέρονται ως εθνώνυμο/τοπωνύμιο χωρίς καμία ιδιαιτερότητα. Παραθέτουμε κάποια πολύ χαρακτηριστικά παραδείγματα:

Ο όρος *Ελλάδα* στα δύο υπό εξέταση γεωργιανά κείμενα: ο Τορνίκης “αιχμαλώτισε όλους τους αριστοκράτες της Ελλάδας και κατέστρεψε τις περιουσίες τους” (տորնիկըմ „ճաշկայենն ցոջլեռն ճոճեղլեռն Նաճըմճե-տոնան ճա մոնաղթո մատո ուշար-ցո“).⁴² Οι Τούρκοι “κατέλαβαν όλη την Ελλάδα” („տյրքտա ճաշկորդը ցոջլեռն Նաճըմճեո“).⁴³

Ο όρος *Έλληνας* στα δύο υπό εξέταση γεωργιανά κείμενα: ο Γεώργιος Αγιορείτης “εξέπληξε όχι μόνο τους Γεωργιανούς αλλά και τους Έλληνες και τους Συρίους” („ցանաչքընն առն Խոլո տյ յարտյեռն, առմեճ ճըմճեմնոց ճա Նսըռն“).⁴⁴ Οι Γεωργιανοί στον Άθωνα “αναγκάστηκαν να δεχτούν και τους Έλληνες” („ոտյլեռն ճըմճեմնոցա Յեմոցանեմա“).⁴⁵

Και στα δύο κείμενα έχουμε μια και μοναδική χρήση της ίδιας της ελληνικής λέξης *Έλλην* (πληθυντικός αιτιατικής) χωρίς μετάφραση στα γεωργιανά: “ονομαζόμεσαν βάρβαροι από τους Έλληνες γιατί ήμασταν αμόρφωτοι και αμαθείς” („ճարճարոՅ Կոճեղլ յոցյեմոտ յլեմնո մոցը յՆճալլեռնոմն Նլեմնոստը ճա շմեցըմնո Նլեմնո“).⁴⁶ Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση πρόκειται για τους αρχαίους Έλληνες και για αυτό ο συγγραφέας χρησιμοποιεί αυτή την

⁴⁰ *Βίος του Γεωργίου του Αγιορείτου*, 191.

⁴¹ Ο Γεώργιος στα “σπέρματα κακίας-αισχρά σπέρματα των Αρμενίων” εννοεί το μονοφυσικό δόγμα.

⁴² *Βίος του Ιωάννου και του Ευθυμίου*, 48.

⁴³ *Βίος του Γεωργίου του Αγιορείτου*, 220.

⁴⁴ *Βίος του Γεωργίου του Αγιορείτου*, 202.

⁴⁵ *Βίος του Ιωάννου και του Ευθυμίου*, 49.

⁴⁶ *Βίος του Γεωργίου του Αγιορείτου*, 177. Λόγια του Ιωάννη απευθυνόμενος στον γιό του, τον Ευθύμιο εννοώντας τους Γεωργιανούς γενικά.

ελληνική λέξη χωρίς μετάφραση. Αν όμως αναλύσουμε προσεκτικά το σχετικό χωρίο, είναι σαφές πως πρόκειται για τους Βυζαντινούς γιατί εννοείται "αμορφωσιά" από χριστιανικής άποψης.

Εν κατακλείδι, πρέπει να πούμε πως τα γεωργιανά κείμενα του 11ου αι.⁴⁷ είναι τα πιο πλούσια ως προς την αναφορά στο Βυζάντιο/τους Βυζαντινούς με όρους Ελλάδα/Έλληνας. Παρά την ένταση που επικρατούσε στις σχέσεις των δύο χωρών, δεν καλλιεργείται κλίμα εμπάθειας ή έχθρας εκ μέρους των συγγραφέων. Στα δύο κείμενα που εξετάστηκαν παρατηρείται η έντονη προσπάθεια του προσδιορισμού της γεωργιανής εθνικής συνείδησης και ταυτότητας πάντα σε σχέση με τους Βυζαντινούς. Χωρίς εξαίρεση το Βυζάντιο αναφέρεται ως Ελλάδα και ο Βυζαντινός ως Έλλην και, σε λίγες μόνο περιπτώσεις, ως Ρωμαίος. Αυτή η ορολογική ιδιαιτερότητα αναδεικνύει και υπογραμμίζει τη σταθερή συνέχεια του ελληνισμού στους Βυζαντινούς χρόνους. Τουλάχιστον είναι εμφανές ότι έτσι το αντιλαμβάνονταν οι Γεωργιανοί, οι άμεσοι γείτονες των Βυζαντινών από τη δημιουργία μέχρι και την πτώση της αυτοκρατορίας.

⁴⁷ Δεν αναφέρθηκα σκόπιμα στα δύο γεωργιανά Χρονικά της εποχής, η ανάλυση των οποίων θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο μιας άλλης μελέτης ή συνέχια της παρούσας. Εντούτοις, θα ήθελα να αναφέρω επιγραμματικά πως δεν παρουσιάζουν καμία διαφορά με τους υπό εξέταση Βίους. Αν και περιγράφουν με απόλυτη ακρίβεια και συνέπεια τη σύρραξη μεταξύ Βυζαντίου-Γεωργίας το 1021-1022, δεν υπάρχει πουθενά ούτε ένα "επιθετικό" επίθετο. Οι Βυζαντινοί με τον ηγεμόνα τους τον Βασίλειο Β' Βουλγαροκτόνο (976-1025) είναι οι εχθροί της χώρας. Ωστόσο, οι συγγραφείς είναι τόσο συγκρατημένοι στις αναφορές τους που πολλές φορές ο αναγνώστης έχει την εντύπωση ότι πρόκειται για απλό αντίπαλο και όχι τον εχθρό που εισέβαλε στη χώρα του.